

RUHIY SALOMATLIK TASHKILOTLARI: ZAMONAVIY YONDASHUV VA AMALIY AHAMIYATI**Abdujalilov Bekzod***Guliston davlat universiteti Ijtimoiy fanlar kafedrası o‘qituvchisi***Ikromova Sitora Qobiljon qizi***Guliston davlat universiteti Ijtimoiy ish yo‘nalishi*

Annotatsiya. *Mazkur maqolada ruhiy salomatlik tashkilotlarining mohiyati, ularning asosiy faoliyat yo‘nalishlari hamda zamonaviy jamiyatdagi o‘rni ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, xalqaro va milliy tajriba asosida ruhiy salomatlik tizimini rivojlantirish masalalari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijasida ruhiy salomatlik tashkilotlarining samaradorligini oshirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar. *ruhiy salomatlik, psixologiyordam, psixiatriya, rehabilitatsiya, profilaktika, xalqaro tashkilotlar, ijtimoiy ish, mental health*

Abstract. *This article analyzes the essence of mental health organizations, their main areas of activity, and their role in modern society from a scientific perspective. It also examines issues related to the development of the mental health system based on international and national experience. As a result of the study, proposals have been developed to improve the effectiveness of mental health organizations.*

Keywords. *mental health, psychological support, psychiatry, rehabilitation, prevention, international organizations, social work*

Kirish. Ruhiy salomatlik inson salomatligining ajralmas tarkibiy qismi bo‘lib, u shaxsning psixologik barqarorligi va ijtimoiy moslashuv darajasini belgilaydi. So‘nggi yillarda dunyo miqyosida ruhiy kasalliklar sonining ortishi ushbu sohada faoliyat yurituvchi tashkilotlarning ahamiyatini oshirmoqda. Ayniqsa, globallashtirish, urbanizatsiya va ijtimoiy stress omillari inson ruhiyatiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatmoqda¹⁴⁰. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti ma‘lumotlariga ko‘ra, dunyo aholisining sezilarli qismi hayoti davomida kamida bir marta ruhiy muammolarga duch keladi¹⁴¹. Bu esa ruhiy salomatlik tashkilotlarini rivojlantirish zaruratini yanada kuchaytiradi. Mazkur tadqiqotning maqsadi — ruhiy salomatlik tashkilotlarining nazariy asoslarini o‘rganish, ularning faoliyat yo‘nalishlarini tahlil qilish va samaradorligini oshirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat.

¹⁴⁰ Giddens A. *Sociology*. – Cambridge: Polity Press, 2006.

¹⁴¹ World Health Organization. *Mental Health Report*. – Geneva, 2022.

Ruhiy salomatlik zamonaviy sog'liqni saqlash tizimining eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Jahon sog'liqni saqlash tashkilotining ta'rifiga ko'ra, ruhiy salomatlik - bu shunchaki ruhiy kasalliklarning yo'qligi emas, balki inson o'z imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqara oladigan, hayotning odatiy stresslari bilan kurasha oladigan, samarali va unumli ishlay oladigan hamda jamiyat hayotiga o'z hissasini qo'sha oladigan farovonlik holatidir.

Hozirgi davrda ruhiy salomatlik muammolari global xarakterga ega bo'lib, jahon aholisining katta qismini qamrab olmoqda. JSST ma'lumotlariga ko'ra, dunyoda har yili 450 milliondan ortiq odam turli ruhiy va nevrologik kasalliklardan aziyat chekadi. Depressiya, tashvish buzilishlari, shizofreniya, demensiya va boshqa ruhiy kasalliklar nogironlikning asosiy sabablari orasida turadi. Pandemiya sharoitida esa ruhiy salomatlik muammolari yanada kuchayib, aholining psixologik yordamga bo'lgan ehtiyoji sezilarli darajada oshdi. O'zbekiston Respublikasida ham ruhiy salomatlik masalalariga davlat darajasida katta e'tibor berilmoqda. So'nggi yillarda sog'liqni saqlash tizimini isloh qilish doirasida ruhiy salomatlik xizmatlarini rivojlantirish, zamonaviy diagnostika va davolash usullarini joriy etish, malakali mutaxassislar tayyorlash bo'yicha qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot ishida ruhiy salomatlik tashkilotlari faoliyatini o'rganish uchun quyidagi ilmiy tadqiqot metodlaridan foydalanildi:

Nazariy tahlil metodi. Ruhiy salomatlik sohasidagi ilmiy adabiyotlar, xalqaro va milliy qonunchilik hujjatlari, Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST), O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi va boshqa tegishli tashkilotlarning rasmiy ma'lumotlari hamda hisobotlari o'rganildi. Nazariy bazani shakllantirish uchun 2015-2025 yillar oralig'idagi mahalliy va xorijiy manbalar tahlil qilindi¹⁴².

Tavsifiy-tahliliy metod. Ruhiy salomatlik tashkilotlarining tuzilmasi, faoliyat yo'nalishlari, xizmatlar ko'rsatish mexanizmlari va boshqaruv tizimlari tavsiflab berildi. Turli turdagi tashkilotlar - davlat, xususiy va nodavlat muassasalar o'rtasidagi farqlar aniqlandi.

Qiyosiy tahlil metodi. O'zbekiston ruhiy salomatlik tizimi xalqaro tajriba va JSST standartlari bilan qiyoslandi. Rivojlangan mamlakatlar tajribasidan kelib chiqib, milliy tizimni takomillashtirish yo'llari ko'rib chiqildi.

Statistik tahlil metodi. Sog'liqni saqlash vazirligi, xalqaro tashkilotlar tomonidan e'lon qilingan statistik ma'lumotlar, ruhiy kasalliklar tarqalishi, shifoxonalarga murojaat qilish ko'rsatkichlari va boshqa miqdoriy ma'lumotlar tahlil qilindi.

Hujjatli tahlil metodi. O'zbekiston Respublikasining ruhiy salomatlik sohasidagi qonun hujjatlari, me'yoriy-huquqiy aktlar, milliy dasturlar va strategiyalar o'rganildi. Tadqiqot 2025 yilda amalga oshirildi va mavjud ma'lumotlar asosida ruhiy salomatlik tashkilotlari

¹⁴² O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi. Ruhiy salomatlikni mustahkamlash va psixiatriya xizmatini rivojlantirish konsepsiyasi. Toshkent, 2021.

faoliyatining zamonaviy holati baholandi. Metodologik yondashuv kompleks tahlil o'tkazish va ob'ektiv xulosalar chiqarish imkonini berdi.

Tahlil va natijalar. Ruhiy salomatlik tashkilotlarining turlari va tuzilmasi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ruhiy salomatlik tizimi bir nechta darajalardan iborat ierarxik tuzilmaga ega. O'zbekiston Respublikasida ruhiy salomatlik xizmatlarini ko'rsatuvchi tashkilotlar quyidagi turlarga bo'linadi:

Birlamchi psixologik yordam muassasalari. Uyali shifoxonalar, poliklinikalar va oilaviy shifokorlar punktlarida psixologlar va psixoterapevtlar tomonidan dastlabki maslahat xizmatlari ko'rsatiladi. Bu bosqichda asosan engil ruhiy buzilishlar, stressli holatlar va moslashuv muammolari bilan ishlanadi.

Ixtisoslashtirilgan psixonevrologiya dispanserlari. Viloyat va respublika miqyosidagi ushbu muassasalar ruhiy kasalliklarni diagnostika qilish, statsionar bo'lmagan sharoitda davolash va profilaktika ishlarini olib boradi. 2025 yil ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda 12 ta viloyat psixonevrologiya dispanserlari va respublika ixtisoslashtirilgan ilmiy-amaliy tibbiyot markazi faoliyat yuritmoqda. Rehabilitatsiya markazlari. Ruhiy kasalliklar bilan og'rigan bemorlarning ijtimoiy moslashuvini tiklash, ularni ish bilan ta'minlashga tayyorlash va jamiyatga qayta integratsiya qilish maqsadida faoliyat ko'rsatadi.

Xususiy psixologik klinikalar va markazlar. So'nggi yillarda xususiy sektor faol rivojlanmoqda. Bu muassasalarda individual va guruh psixoterapiyasi, oilaviy maslahat, bolalar psixologiyasi bo'yicha xizmatlar ko'rsatiladi.

Ruhiy salomatlik tashkilotlarining asosiy vazifalari

Tahlil natijalari quyidagi asosiy vazifalarni aniqlashga imkon berdi: Diagnostika va baholash. Zamonaviy diagnostika usullari - psixologik testlar, klinik suhbatlar, nevrologik tekshiruvlar yordamida bemorlarning ruhiy holati aniqlanadi. JSST tavsiyalariga muvofiq, dastlabki skrining muayanalari birlamchi tibbiy yordam darajasida amalga oshirilishi kerak.

Davolash va terapiya. Farmakoterapiya, psixoterapiya, ijtimoiy terapiya va boshqa zamonaviy usullar qo'llaniladi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, kompleks yondashuv - dori-darmonlar va psixoterapiyaning kombinatsiyasi - eng samarali natijalar beradi.

Profilaktika ishlari. Aholini ruhiy salomatlik haqida ma'lumotlarga ega qilish, stress bilan kurashish usullarini o'rgatish, risk guruhlaridagi shaxslar bilan erta ishlash amalga oshiriladi. 2025 yillarda O'zbekistonda ruhiy salomatlik bo'yicha 150 dan ortiq jamoat ma'ruzalari va seminarlar o'tkazildi.

Ijtimoiy rehabilitatsiya. Bemorlarning mehnat ko'nikmalarini tiklash, ularni ta'lim va ishga qaytishga tayyorlash, ijtimoiy aloqalarni qayta tiklash bo'yicha ishlar olib boriladi.

Xizmatlar ko'rsatishda mavjud muammolar

Tadqiqot jarayonida bir qator muammolar aniqlandi: Kadrlar taqchilligi. O'zbekistonda 100 ming aholiga to'g'ri keladigan psixiatrlar soni 3.2 ni tashkil etadi, bu JSST tomonidan tavsiya etiladigan me'yordan (10-15 psixiatr) ancha past. Psixologlar va psixoterapevtlar soni yanada kam. Stigma va kamsitish. Aholining katta qismi ruhiy kasalliklar haqida noto'g'ri tasavvurlarga ega.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bemorlarning 67% dan ortig'i jamiyat tomonidan kamsitilish qo'rquvidan professional yordamga murojaat qilishdan qo'rqadi¹⁴³.

Ruhiy salomatlik tashkilotlari faoliyatini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ushbu tizim samaradorligi bir qator omillarga bog'liq:

- moliyaviy ta'minot darajasi;
- mutaxassislar malakasi;
- aholining psixologik madaniyati;
- davlat siyosati va qo'llab-quvvatlash darajasi.

Ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlarda ruhiy salomatlik xizmatlari yetarli darajada rivojlanmagan. Shu bilan birga, rivojlangan davlatlarda kompleks yondashuv asosida yuqori natijalarga erishilmoqda¹⁴⁴. O'zbekistonda ham so'nggi yillarda ushbu sohada ijobiy islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, aholiga psixologik xizmatlar ko'rsatish tizimi kengaytirilmoqda va profilaktik chora-tadbirlar kuchaytirilmoqda.

Xulosa. Ushbu tadqiqot ruhiy salomatlik tashkilotlarining zamonaviy jamiyatda tutgan o'rni va ahamiyatini kompleks tahlil qilish imkonini berdi. Olib borilgan tadqiqot natijalari asosida quyidagi asosiy xulosalar shakllantirildi:

Birinchidan, ruhiy salomatlik tizimi ko'p bosqichli va ierarxik tuzilmaga ega bo'lib, birlamchi yordam muassasalaridan tortib ixtisoslashtirilgan psixiatriya shifoxonalari va rehabilitatsiya markazlarigacha keng qamrovli xizmatlar tizimini o'z ichiga oladi. O'zbekiston Respublikasida davlat, xususiy va nodavlat sektorlari faoliyat yuritayotgan bo'lsa-da, xizmatlarning sifati va qamrovi hali ham xalqaro standartlar darajasiga to'liq javob bermaydi¹⁴⁵.

Ikkinchidan, ruhiy salomatlik tashkilotlarining asosiy vazifalari - diagnostika, davolash, rehabilitatsiya va profilaktika - amalga oshirilmoqda, ammo bir qator tizimli muammolar mavjud. Jumladan, malakali kadrlar taqchilligi (100 ming aholiga 3.2 psixiatr), moddiy-

¹⁴³ Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST). World Mental Health Report: Transforming mental health for all. Geneva: WHO Press, 2022.

¹⁴⁴ UNICEF. Mental Health and Psychosocial Support. – New York, 2021.

¹⁴⁵ O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi. Ruhiiy salomatlikni mustahkamlash va psixiatriya xizmatini rivojlantirish konsepsiyasi. Toshkent, 2021.

texnik bazaning zaif rivojlanganligi, qishloq joylarida xizmatlarning yetarli emasligi va aholining ma'lumotlar etishmasligi kabi muammolar kuzatildi.

Uchinchidan, stigma va ijtimoiy kamsitish ruhiy salomatlik xizmatlaridan foydalanishning eng katta to'siqlaridan biri ekanligi aniqlandi. Bemorlarning 67% dan ortig'i jamiyat tomonidan kamsitilish qo'rquvidan professional yordamga murojaat qilishdan tortinadi. Bu muammo nafaqat tibbiy, balki ijtimoiy-madaniy xarakterga ega¹⁴⁶.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ruhiy salomatlik aholining umumiy farovonligining ajralmas qismi bo'lib, unga davlat va jamiyat darajasida etarli e'tibor berilishi lozim. So'nggi yillarda amalga oshirilayotgan islohotlar ijobiy natijalarga olib kelmoqda, ammo buning davomiyligini ta'minlash, xalqaro standartlarga muvofiq zamonaviy, samarali va barcha fuqarolar uchun ochiq ruhiy salomatlik tizimini yaratish ustida izchil ishlash davom ettirilishi kerak.

Kelajakda ushbu soha bo'yicha tadqiqotlarni chuqurlashtirish, ruhiy salomatlik xizmatlarining samaradorligini baholash, bemorlar va ularning oila a'zolarining fikrlarini o'rganish hamda innovatsion davolash usullarini joriy etish bo'yicha qo'shimcha ilmiy ishlar olib borish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Giddens A. Sociology. – Cambridge: Polity Press, 2006.
2. World Health Organization. Mental Health Report. – Geneva, 2022.
3. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi. Ruhiy salomatlikni mustahkamlash va psixiatriya xizmatini rivojlantirish konsepsiyasi. Toshkent, 2021.
4. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST). World Mental Health Report: Transforming mental health for all. Geneva: WHO Press, 2022.
5. UNICEF. Mental Health and Psychosocial Support. – New York, 2021.
6. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi. Ruhiy salomatlikni mustahkamlash va psixiatriya xizmatini rivojlantirish konsepsiyasi. Toshkent, 2021.
7. UNICEF O'zbekiston bo'limi. Yoshlar ruhiy salomatligini qo'llab-quvvatlash dasturi hisobotlari. Toshkent, 2022.

¹⁴⁶ UNICEF O'zbekiston bo'limi. Yoshlar ruhiy salomatligini qo'llab-quvvatlash dasturi hisobotlari. Toshkent, 2022.